

Schrijvende vrouwen: gelijke nonnen gelijke kappen?

Hoe werd de bijdrage aan de literatuur van de laat middeleeuwse vrouw in de Nederlanden beïnvloed door haar sociaaleconomische positie (1250-1500)?

Bachelorscriptie
Auteur: Darinka Thijs
Studentnummer: s4209974

Opleiding: Geschiedenis
Radboud Universiteit Nijmegen
Eerste begeleider: Claire Weeda
Inleverdatum: 15-06-2015

Inhoud

Inleiding	2
H1 - Onderwijs en de intellectuele ontwikkeling van laat middeleeuwse vrouwen in de Nederlanden	5
Didactische verhandelingen	5
Onderwijs naar sociaaleconomische klasse	6
Vrouwenonderwijs in schoolverordeningen	7
Hoger onderwijs	8
Conclusie	8
H2 - De mogelijkheden tot literaire beoefening van laat Middeleeuwse vrouwen in de Nederlanden beïnvloed door hun sociaaleconomische positie	10
Latijn versus volkstaal.....	10
Genres, verspreiding en netwerken	11
Welgestelde en adellijke schrijfsters.....	11
Schrijfsters uit de onder- en middenklasse	13
Conclusie	14
Conclusie	16
Literatuurlijst	17
Literatuur	17
Bronnen	18

Inleiding

De methode om de relatie tussen gender en literatuur in de late middeleeuwen te onderzoeken, veranderde in de loop van tijd. Heel lang was er namelijk geen sprake van belangstelling voor vrouwelijke auteurs of literaire bijdragen van vrouwen. Onder literatuur verstaan we hier de belletrise, de beoefening van schone letteren. Er heerste een consensus dat vrouwen hoe dan ook weinig geleerd waren. Met de tweede feministische golf (ca. 1960-1990) kwam echter een proces op gang waarbij historici vrouwen zichtbaar wilden maken in de historiografie. Er kwam nadruk te liggen op de onderdrukking van de vrouw in een mannenwereld. Dit veranderde echter al snel in een uiteenzetting van specifieke vrouwelijke machtsfiguren. Vanaf de jaren tachtig kwamen steeds meer invalshoeken aan de orde. Gender werd gekoppeld aan diverse thema's. Geleidelijk aan kwam er meer nuancering in het debat over gender, zowel over de relatie tussen mannen en vrouwen als tussen hen onderling. Het genderperspectief begon zich te ontwikkelen.¹

Hoe ontwikkelde het debat over de relatie tussen de Middelnederlandse literatuur en gender zich verder? In de jaren '60 en '70 werd er eerst alleen onderzoek gedaan naar middeleeuwse vrouwelijke auteurs als boegbeelden van de volkstalige literatuur en niet omdat ze vrouwen waren. Het genderperspectief vertaalde zich vanaf de jaren tachtig echter ook naar de feministische literatuurkritiek. De canon werd opnieuw ter discussie gesteld en het oeuvre van mannelijke auteurs werd inhoudelijk vanuit een feministisch perspectief bekeken. Ook ging men de inhoud en schrijfstijl van bekende literaire werken van vrouwen opnieuw analyseren en bovendien werden minder bekende vrouwelijke auteurs belicht. Door het uitgebreidere onderzoek werd ontdekt dat er meer vrouwelijke auteurs zijn geweest dan voorheen werd gedacht. Langzaam ontstond er een debat over de plaats van vrouwelijke auteurs in de canon en de literatuurgeschiedenis. Er kwam zowel onderzoek naar hun achtergrond, hun sociaaleconomische positie, hun werk en hun positie als auteurs. Het verband tussen auteurschap, gender en maatschappelijke positie werd al voorzichtig gelegd. Geleidelijk aan ontwikkelde het onderzoek zich door de schrijfsters in hun context te plaatsen en hier verklaringen aan te koppelen.²

Middeleeuwse vrouwelijke auteurs die in het Middelnederlands schreven werden geïnventariseerd door Dieuwke van der Poel.³ Ze besprak hen vervolgens in hun historische context. Ze concludeerde hieruit dat het grootste aandeel van vrouwelijke literaire bijdragen religieus van karakter was. Wereldlijke literatuur geschreven door vrouwen was uiterst zeldzaam. Orlanda Lie plaatste net als Van der Poel de schrijfsters in hun context om zowel het werk als henzelf beter te kunnen begrijpen.⁴ Ze ontdekte ook dat de vrouwelijke bijdrage gedomineerd werd door religieuze werken. Daarnaast legde ze de nadruk op de mogelijkheden die vrouwen kregen in de opkomende volkstalige schriftcultuur. Ze benadrukt dat de opties van vrouwen verbonden waren aan diverse factoren, die gestuurd werden door de middeleeuwse machtsstructuren. Het eenzijdig, mannelijk georiënteerd model in de historiografie deed vrouwelijke auteurs bovendien te kort volgens Lie. Een ander concept dat ontkracht moest worden, volgens Carolyn Dinshaw en David Wallace, is het begrip 'auteurschap'.⁵ Ze beargumenteerden dat in de Middeleeuwen het moderne begrip auteur als originele zelfexpressie individueel niet bestond. Hierdoor was het lastig het te koppelen aan de

¹ K. Heene, 'Vrouwelijke auteurs in de middeleeuwen: De complexe relatie tussen gender, genre en (literatuur)geschiedenis', *Queeste. Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden* 13 (2006) 112-114.

² Heene, 'Vrouwelijke auteurs in de middeleeuwen', *Queeste* 13 (2006) 112-114.

³ D. Van der Poel, 'Vrouwelijke auteurs in de Middelnederlandse letterkunde', *Nederlandse letterkunde* vol. 2 (1997) 208-227.

⁴ O. Lie, 'Middelnederlandse literatuur vanuit genderperspectief: een verkenning', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde* 117 (2001) 246-267.

⁵ C. Dinshaw en D. Wallace (ed.), *The Cambridge companion to medieval women's writing* (Cambridge 2003) 91-109.

teksten van middeleeuwse vrouwen. Door de samenwerkende natuur van middeleeuwse tekstuele producties, was het lastig de verantwoordelijkheid voor het schrijven te geven aan individuele vrouwen. Dinshaw en Wallace accentueerden de problematiek of vrouwen wel daadwerkelijk auteurs te noemen waren in de late middeleeuwen. Zowel Van der Poel, Lie, Dinshaw en Wallace lieten zien dat vrouwelijke auteurs niet zomaar los te koppelen zijn van hun sociaaleconomische afkomst.

Er zou een genuanceerder beeld moeten komen over de relatie tussen gender en auteurschap. Zo stelde Katrien Heene dat vrouwelijke en mannelijke auteurs zowel met elkaar als onderling vergeleken moesten worden.⁶ Zo kon ook gekeken worden naar de mate waarin een sekse zich zowel tegenover de ander als tegenover zichzelf definieerde. Mannen konden zich ook maatschappelijk gezien in een 'vrouwelijke positie' bevinden of andersom. De verschillen tussen de status van leken en religieuze personen konden ook groter zijn dan het verschil tussen mannen en vrouwen. Het onderscheid tussen mannelijkheid en vrouwelijkheid zowel qua positie als ideaalbeeld was niet zo zwart-wit als eerst werd gedacht. Deze constatering speelden een rol in het ontplooiende onderzoek naar de vrouwelijke bijdrage aan de middeleeuwse literatuur alsook de beeldvorming van vrouwen. D.H. Green analyseerde de vrouwelijke literaire betrokkenheid door ook te kijken naar aspecten als lezerschap en schriftgeleerdheid.⁷ Net als Van der Poel en Lie concludeert ze dat religieuze vrouwen voornamelijk schrijverschap bedreven. Herman Pleij belichtte, net als Heene, de toegenomen aandacht voor de persoon van de auteur.⁸ Ze benadrukten allebei dat de levensloop van vrouwen hun werk kon verduidelijken. Daarnaast keek Pleij net als Green naar de weergave van vrouwen en de rol van vrouwen in de literaire wereld van de zich ontwikkelende boekdrukkunst. Er kwamen aldoor meer elementen aan de orde in het historiografisch debat.

De recente onderzoeken binnen de literatuurgeschiedenis legden zich vooral steeds meer toe op het koppelen van de sociale context met tekstanalyse. Anneke Mulder-Bakker gaf aan dat vrouwelijke auteurs veel meer kennis bezaten dan in het standaardbeeld van de simpele ongeschoolde vrouw getoond werd door traditionele gender ideologieën.⁹ De nadruk in dit boek ligt op de parallellen tussen de leer-, lees- en schrijfvaardigheden van vrouwen en het traditionele beeld van de mannelijke literaire bekwaamheden. Lia van Gemert wilde, net als Lie en Mulder-Bakker, ook het conventionele beeld ontkrachten.¹⁰ Ze maakte duidelijk dat vrouwelijke auteurs eeuwenlang aan de zijlijn werden geschoven in de canon. Dit terwijl er naast de bekende vrouwelijke schrijfsters ook andere vrouwen hadden bijgedragen aan de literatuur. De literaire bijdrage van middeleeuwse vrouwen diende meestal de gemeenschappen waar ze onderdeel van waren: religieus, medisch, sociaal etc. Van Gemert beklemtoonde hierbij ook sterk de scheiding tussen religieuze en seculiere werken. Het karakter van de literaire bijdrage werd steeds uitgebreider geanalyseerd. Hiermee werd het traditionele beeld dus voortdurend in twijfel getrokken en verder genuanceerd.¹¹

Er ontstond daarnaast een ontwikkeling in het internationale historiografische debat waarbij meer gekeken werd naar de andere manieren hoe vrouwen konden hebben bijgedragen aan de laat middeleeuwse literatuur. Anne Lawrence-Mathers pleitte, net als Green, ervoor om de focus van het

⁶ Heene, 'Vrouwelijke auteurs in de middeleeuwen', *Queeste* 13 (2006) 109-129.

⁷ D. Green, *Women readers in the Middle Ages* (Cambridge 2007) 1-7, 256-257.

⁸ H. Pleij, *Komt Een Vrouwje Bij De Drukker: Over Gezichtsveranderingen Van De Literatuur Uit De Late Middeleeuwen* (Amsterdam 2008) 7-17.

⁹ A. Mulder-Bakker, *Women and experience in later medieval writing: reading the book of life* (Basingstoke 2009) 3.

¹⁰ L. van Gemert en H. Joldersma, 'Conclusion' in: L. van Gemert, *Women's writing from the Low Countries 1200-1875: a bilingual anthology* (Amsterdam 2010) 64-66.

¹¹ Green, *Women readers in the Middle Ages*, 256-257.

onderzoek te verbreden naar andere manieren van betrokkenheid van vrouwen bij tekstproductie.¹² Naast schrijfsters moesten dus ook vrouwelijke vertalers, kopiïsten en lezers worden besproken. De connectie met het drukken en de verluchting was echter nog minder geëxploreerd in het debat. Ook interdisciplinaire samenwerking met de hulpwetenschappen paleografie en codicologie kon wellicht nieuwe inzichten brengen. Het onderzoek naar de manieren hoe vrouwen aan de middeleeuwse literatuur bijdroegen in de Nederlanden is immers nu nog voornamelijk beperkt tot auteurschap.

Concluderend was er dus sprake van een langzame ontwikkeling in de historiografie. Door het toenemend onderzoek kwam er een duidelijker beeld en overzicht van de vrouwelijke bijdrage aan de literatuur. Door de toepassing van genderperspectief wordt het onderzoek genuanceerder. De invloed van de sociaaleconomische positie van de vrouw en middeleeuwse maatschappijstructuren op de verschillende manieren van literaire bijdrage wordt verdiept en verklaard. De mate waarin deze invloed effect had op de vrouwelijke literaire bijdrage wordt belicht. De middeleeuwse literatuurgeschiedenis bestond lange tijd uit een eenzijdig mannelijk beeld. Het historiografische debat groeide echter door de toevoeging van opmerkelijke vrouwelijke figuren uit tot het meer zichtbaar worden van de uitgebreide vrouwelijke literaire bijdrage. Het is een nuancerende ontwikkeling die de vrouwen opnieuw een stem gaf.

In het debat komen verscheidende aspecten die meespeelden in de mogelijkheden van vrouwelijke auteurs aan de orde. Om een zo volledig mogelijke indruk te krijgen, moeten diverse elementen samengevoegd worden. Hoe werd de bijdrage aan de literatuur van de laat middeleeuwse vrouw in de Nederlanden beïnvloed door haar sociaaleconomische positie (1250-1500)? Om een idee te krijgen van de intellectuele vorming en ontwikkeling van vrouwen, moet er eerst gekeken worden naar welk onderwijs iedere klasse ontving. De verworven kennis en lees- en schrijfvaardigheden bepalen welke mogelijkheden de vrouw had tot literaire beoefening. Hieraan wordt de invloed van hun leefwijze en maatschappelijke positie verbonden. Dan kan namelijk onderzocht worden welke beroepsmogelijkheden elke klasse/status bood. Dit zal geïllustreerd worden aan de hand van vier voorbeelden van vrouwelijke auteurs, namelijk: Beatrijs van Nazareth, Hadewijch en Anna Bijns. Door al deze aspecten met elkaar in verband te brengen, tracht deze scriptie een zo compleet mogelijk beeld te geven van de invloed die de sociaaleconomische positie van de vrouw had op haar bijdrage aan de literatuur.

¹² A. Lawrence-Mathers en P. Hardman (red.), *Women and writing, c.1340-c.1650: the domestication of print culture* (York 2010) 1-13.

H1 - Onderwijs en de intellectuele ontwikkeling van laat middeleeuwse vrouwen in de Nederlanden

In de laat middeleeuwse samenleving waren er diverse standen en klassen. Vaak wordt de geconstrueerde driedeling van 'adel, geestelijkheid en boerenstand' gehanteerd. Vrouwen kunnen echter ook gezien worden als een vierde stand op zich. Sociale taken en geledingen werden op allerlei wijzen ingedeeld, gerangschikt en met elkaar in verband gebracht. Binnen elke maatschappelijke geleding heerste er verschil tussen de positie van de man en die van de vrouw. Er waren echter ook enorme verschillen tussen de posities van vrouwen zelf. Voor de meeste meisjes waren er slechts beperkte levensopties: trouwen, een religieuze vocatie of een vorm van huiselijk werk. Het sociale ideaalbeeld was dat vrouwen trouwden, kinderen kregen en het huishouden draaiende hielden. Ongetrouwd blijven was echter ook een optie. Een ambachtsberoep uitoefenen of in de kleinhandel werken was vaak ook mogelijk. Deze levenskeuzes waren deels afhankelijk van de sociaaleconomische klasse waar vrouwen toebehoorden. Deze maatschappelijke positie beïnvloedde ook welke opleiding zij ontvingen en welke intellectuele ontwikkeling zij konden ondergaan.¹³

Didactische verhandelingen

Uit didactische verhandelingen gewijd aan vrouwen kan er met enige zekerheid vastgesteld worden wat hun intellectueel geïnstrueerd werd. Vrouwen ontvingen een algemene training op het gebied van goede manieren, huishouden, religie en vroomheid. De educatie die in deze werken wordt aangeboden, was over het algemeen praktijkgericht op hun sociaaleconomische positie. Een categorie vrouwen die deze boeken en verhandelingen aansprak waren hoofse dames. Er lag nadruk op het leren van het spel van de hoofse liefde en het verwerven van gepolijste manieren. Bovendien werd aangenomen dat deze dames moesten kunnen lezen en schrijven. Ze moesten ook een breed scala aan vaardigheden verwerven: schaken, verhalen vertellen, gevatte antwoorden geven, zingen en diverse muzikale instrumenten spelen. Deze vereiste kwaliteiten moesten voldoen aan het ideaalbeeld uit de poëtische romances. De hoofse educatie beoogd in romances en didactische boeken over het ideale gedrag van een dame is echter niet zonder enige intellectuele kwaliteit.¹⁴

Er waren ook meer serieuze didactische werken over de opvoeding van vrouwen die een andere toon hadden. Het doel van de hoofse verhandelingen was om een man aan te trekken, maar deze werken hadden juist het doel om hun echtgenoot te behouden. De training van een goede echtgenote werd van grotere pedagogische waarde geacht, maar was ook strikt praktijkgericht. Deze verhandelingen waren bedoeld voor dames van edele geboorte of voor de bourgeoisie. Enkele waren zelfs bedoeld voor alle klassen. De diverse serieuze werken houden zich bezig met de houding van een echtgenote richting haar echtgenoot en met religieuze plichten. Ze wijden aandacht aan het christelijke geloof en vroomheid.¹⁵

¹³ J. Ward, *Women in Medieval Europe 1200-1500* (Edinburgh 2002) 1-13, 252-255; A. Demyttenaere, 'Wat weet men over vrouwen? De vrouwen in de duistere middeleeuwen', in: M. Mostert e.a. (ed.), *Vrouw, familie en macht: Bronnen over vrouwen in de Middeleeuwen* (Hilversum 1990) 23-24; S. Shahar, *The Fourth Estate: A history of Women in the Middle Ages* (Londen en New York 1983) 1-10; E. Amt, *Women's Lives in Medieval Europe: A Sourcebook* (Londen 2009) 1-9; C. Dinshaw en D. Wallace (ed.), *The Cambridge companion to medieval women's writing* (Cambridge 2003) 13; Shahar, *Tussen ideaal en werkelijkheid*, 191-193; E. Power, *Medieval Women* (Cambridge 1975) 53-76.

¹⁴ E. Power, *Medieval women* (Cambridge 1975) 76-80.

¹⁵ E. Power, *Medieval women* (Cambridge 1975) 76-80.

Onderwijs naar sociaaleconomische klasse

Er waren diverse manieren waarop vrouwen literair onderwijs konden genieten. Vrouwen uit de adelklasse en de betere klasse van de bourgeoisie konden onderwijs volgen op nonnenkloosterscholen of begijnenscholen. Begijnenonderwijs was bedoeld voor jonge kinderen om het alfabet, gebeden en liederen te leren. Meisjes bleven echter langer, aangezien deze scholen hun eindonderwijs was. Ze leerden ook andere zaken zoals handwerkkunst hier. Welgestelde burgerdochters konden vaak een opleiding volgen in de steden. In enkele gevallen hadden dochters van ambachtslieden en kleine handelaren ook deze mogelijkheid. Je kon naar het huishouden van een aanzienlijke dame gestuurd worden waar ze beschaafdheid aangeleerd kregen en enige intellectuele kundigheden verwierven. Vaak was dit echter ook bedoeld om een goede trouwpartij te vinden. Deze welgestelde meisjes kregen, dan wel thuis dan wel in het huishouden waar ze heen gestuurd werden, privé onderwijs. Soms werden ze echter ook naar een adellijk huishouden gestuurd waar ze samen met andere meisjes en jongens les kregen. Dit zorgde ook voor toekomstige trouwmogelijkheden zoals in de Middelnederlandse roman 'Floris ende Blancefloer'. Ook meisjes uit de bourgeoisie konden naar een huishouden gestuurd worden.¹⁶

Het doel van de ontwikkeling van de vrouw was meestal praktijkgericht. Kuisheid en vroomheid werd bevorderd door gebedenboeken te lezen en hen de belangrijkste beginselen van het geloof bij te brengen. In het algemeen kregen adellijke dochters elementair onderwijs in lezen en soms ook in schrijven. Zo konden zij namelijk gebedenboeken, poëzie, verhalen en handleidingen voor vrouwen lezen. Ze kregen thuis of in een ander huishouden privé onderwijs of gingen naar een klooster- of stadsschool. Voor verdere ontwikkeling waren ze op individuele zelfstudie aangewezen. De ontwikkeling van adellijke vrouwen en mannen ging geleidelijk op tot de 13e eeuw. Er ontstond een achterstelling door de ontplooiing van de universiteiten, aangezien vrouwen hier niet tot werden toegelaten. Er werd een voorbereidend onderwijssysteem ontwikkeld voor jongens aangezien studeren een bepaald kennisniveau veronderstelde. Een dergelijk systeem werd niet ontwikkeld voor meisjes. Zowel bij de hoge als de lagere adel werd de kloof tussen mannen en vrouwen verbreed.¹⁷

Dochters van ambachtslieden konden technische en algemene educatie ontvangen door ergens in de leer te gaan als naaister bijvoorbeeld. Meisjes van armere klassen konden naar een gemengde basisschool. Meisjes en jongens uit de onderste klassen kregen meestal geen onderwijs, enkele gingen naar deze stedelijke basisscholen. Elke parochiekerk had een school opgericht in de Nederlanden naar het voorschrift van het vierde Concilie van Lateranen. Bovendien werd naast het leren van lezen en schrijven in de betreffende moedertaal, op nonnenkloosterscholen en gezamenlijke basisscholen, het onderwijs aangevuld met de geloofsbeginnselen. Het leren lezen werd echter waardevoller geacht dan te kunnen schrijven, vooral voor vrouwen. De boerenklasse ontving geen formele educatie en kreeg slechts dingen aangeleerd door familieleden. Kennis werd door mondelinge overlevering doorgegeven. Daarnaast leerden meisjes van oudere vrouwen hoe ze een

¹⁶ S. Shahar, *Tussen ideaal en werkelijkheid : vrouwen in de middeleeuwse wereld* (Houten 1986) 146-154, 190-191; N. Bakker, J. Noordman en M. Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland* (Assen 2010) 503; M. Schaus, *Women and Gender in Medieval Europe: An Encyclopedia* (New York 2006) 239-241; C. Dinshaw en D. Wallace (ed.), *The Cambridge companion to medieval women's writing* (Cambridge 2003) 18; E. Power, *Medieval women* (Cambridge 1975) 80.

¹⁷ S. Shahar, *Tussen ideaal en werkelijkheid : vrouwen in de middeleeuwse wereld* (Houten 1986) 146-154, 190-191; C. Dinshaw en D. Wallace (ed.), *The Cambridge companion to medieval women's writing* (Cambridge 2003) 18; E. Power, *Medieval women* (Cambridge 1975) 80.

huishouden moesten bestieren en hoe je de zieken moesten genezen met amuletten en kruidengeneesmiddelen.¹⁸

Nonnen werden gerekruteerd uit de adellijke of hoge klasse. Het bood deze vrouwen de mogelijkheid van een carrière, wier enige alternatief het huwelijk was. Soms gingen ook dochters uit de welgestelde middenklasse het klooster in, maar de lage klasse kon het vereiste bedrag bij de intrede niet betalen. Bovendien hadden zij geen alternatief nodig. Vrouwen uit de midden- en lage klasse konden ook ergens werken, zoals in de landbouw. Al vanaf het begin van de vrouwenorden ontvingen nonnen onderwijs. Sommigen verwierven al voor hun intrede in het klooster enige basiskennis. Kindnonnen kregen sowieso onderwijs in lezen, schrijven en bidden. Ze leerden gebeden en soms hele stukken religieuze literatuur in het Latijn van buiten. Hoewel ze nauwelijks Latijn beheersten, konden ze zo de illusie wekken van een grotere talenkennis. Naast Latijnse gebeden en kerkelijke gezangen, moesten ze ook belangrijke teksten in hun moedertaal kennen. Ze moesten vertrouwd raken met de vertalingen van geselecteerde hoofdstukken uit de Heilige Schrift, de werken van de kerkvaders, de levensverhalen van heiligen en stichters van de orden, en de regels van hun klooster. Er werden enkele uren per dag ingeroosterd voor de bestudering van deze teksten. Bovendien werden tijdens een van de maaltijden Latijnse teksten gereciteerd waardoor de toehoorders enige kennis van het Latijn verwierven. Hierbij kan gedacht worden aan homilieën, stukken uit de orderegels, de liturgie, de werken van kerkvaders en anderen. Er werd erkend dat nonnen recht hadden op een opleiding. Ze mochten echter net als hun wereldlijke seksegenoten geen onderwijs volgen aan de universiteiten. Individuele zusters konden zichzelf echter, met steun van priesters en ordebroeders, via zelfstudie verder ontwikkelen en zo hun kennis boven het gebruikelijke niveau verbreden en verdiepen. Een begaafde non kon haar basisopleiding meestal gemakkelijk en ongestoord verbreden, in ieder geval meer dan een wereldlijke vrouw. De laat middeleeuwse maatschappij accepteerde zonder protest dat nonnen kennis vergaarden.¹⁹

Vrouwenonderwijs in schoolverordeningen

De scholing van vrouwen kwam ook naar voren in bronnen betreffende schoolverordeningen. Deze decreten bevestigden de aanwezigheid van onderwijsmogelijkheden voor meisjes. Twee voorbeelden hiervan lieten zien dat er wel degelijk opleidingen voor hen toegankelijk waren. Zo komt in een verordening een meisjesschool naar voren. In 1320 maakte Hertog Jan III van Limburg en Brabant een einde aan een meningsverschil tussen de Kerk, de scholaster en de poorters van Brussel. Buiten de scholaster, een soort onderwijsopzichter, waren er een aantal privéscholen opgericht. De hertog wilde liever geen conflicten en bepaalde dat voor het welzijn van de kinderen, niemand les mocht geven zonder toestemming van de scholaster van het kapittel van Sinte-Goedele of van de hoofdrectors van Brussel. Hij verklaart dat er vanouds twee stadsscholen waren: een "hooghscole om knechte" oftewel een 'grote' of 'Latijnse' school voor de jongens en een "clene om meisken" oftewel een 'basisschool' voor meisjes. Deze meisjesbasisscholen waren echter wel uitzonderlijk en om Latijn te leren moesten meisjes naar private personen of onderwijsinstellingen. Indien deze maar geen jongens opnamen en geen concurrentie aan de stadsschool boden, werden ze door de stadsbesturen

¹⁸ E. Power, *Medieval women* (Cambridge 1975) 80; S. Shahar, *Tussen ideaal en werkelijkheid : vrouwen in de middeleeuwse wereld* (Houten 1986) 190-191; C. Larrington, *Women and writing in medieval Europe: a sourcebook* (London 1995) 185-191; R. Post, *Scholen en onderwijs in Nederland gedurende de Middeleeuwen* (Utrecht 1954) 17-20.

¹⁹ S. Shahar, *Tussen ideaal en werkelijkheid : vrouwen in de middeleeuwse wereld* (Houten 1986) 59-61; E. Power, *Medieval women* (Cambridge 1975) 80-90.

met rust gelaten. In diverse schoolverordeningen uit de late middeleeuwen gaat het qua onderwijs bijna altijd over jongens. Als meisjes al genoemd worden is het los van jongens en in verband met 'onderscolen', 'nederscolen', 'schrijfscolen' of 'lage scholen'. In de verordening van hertog Jan III wordt er echter ook gesproken over een 'hooghscole' in Brussel die ook toegankelijk is voor meisjes. Hier zou dan sprake zijn van een uitzondering. Een andere uitzondering verschijnt in een verdrag uit 1445 tussen het kapittel van Emmerik en de stad. Het stadsbestuur mocht een of meerdere vrouwen, ook wel "rectrices" genoemd, aanstellen om les te geven aan meisjes. Er wordt wel expliciet benadrukt dat als vaders hun dochters naar de Grote School willen sturen dat zij dit mogen doen, mits de stad daar geen hinder van ondervindt of zal vinden.²⁰

Hoger onderwijs

De oppositie tegen de educatie van vrouwen werd rond 1200 versterkt door de stichting van de eerste universiteiten. De uitsluiting van vrouwen hierbij betekende dat hun de kans op hogere educatie werd ontnomen. Vrouwen waren op educatief gebied achtergesteld op mannen. Alle hogere opleidingscentra waren principieel voor vrouwen gesloten. Hiermee werden zowel de universiteiten als bijzondere juridische hogescholen en alle 'lagere instituten' bedoeld. Het merendeel van de universitaire studenten kwam uit de stedelijke burgerij en de adelstand. Ze studeerden vaak met een carrière als jurist, arts, notaris of geestelijke/klerk voor ogen. Ook jongemannen van minder hoge en lagere adel en weeskinderen volgden een universitaire opleiding om carrière te maken in dienst van de Kerk, een koning of een groot vorst. Zonen uit de hoge adel en eerstgeborenen van vooraanstaande families die een leen zouden erven, voor een kerkelijke carrière waren voorbestemd of een militaire loopbaan moesten volgen, studeerden niet op de universiteit. De kloof in opleiding tussen mannen en vrouwen nam toe bij de adel en nam specifiek in de hogere middenklasse in de stad enorm toe. Het verschil in scholing tussen de seksen nam scherper contouren aan. De meerderheid van de vrouwen, met enkele zeldzame uitzonderingen, was uitgesloten van geavanceerde educatie en familiariteit met intellectuele traditie. De universiteiten hadden een ontegenzeggelijk schadelijk effect op de educatieve status van vrouwen.²¹

Conclusie

De levens van laat Middeleeuwse vrouwen werden enorm beïnvloed door hun sociaaleconomische positie. Dit begint al vroeg met welk onderwijs ze konden volgen en hiermee de mate waarin ze zich intellectueel konden ontwikkelen. Vrouwen uit de boerenklasse leerden zaken van hun familie en enkelen van de laagste klasse konden naar een stedelijke basisschool. In de ambachtsklasse konden ze in de leer gaan voor een beroep bij iemand. De welgestelde middenklasse en hoge klasse konden naar nonnenkloosterscholen of begijnenscholen. Ze konden ook educatie ontvangen bij een adellijk huishouden of privéonderwijs volgen. Verder konden ze zelf privé verder studeren. Daarnaast kon je als non uitgebreid onderwijs krijgen in het klooster. Als vrouwen onderwijs kregen, leerden ze lezen en eventueel schrijven in de moedertaal. Daarnaast leerden ze de geloofsbeginzelen. Slechts nonnen leerden enig Latijn. Verder kregen welgestelde dames beschaafdheid en aantrekkelijke vaardigheden

²⁰ R. Stuij, *Scholing in de middeleeuwen* (Hilversum 1995) 221-223, 229-230; Johannes Müller, *Vor- und Frühreformatorische Schulordnungen und Schulverträge in deutscher und niederländischer Sprache I: Schulordnungen und Schulverträge aus den Jahren 1296-1505* (Zschopau 1885-1886) 5-7, 53-54; R. Post, *Kerkgeschiedenis van Nederland in de middeleeuwen Deel 2* (Utrecht-Antwerpen 1957) 182.

²¹ D. Green, *Women readers in the Middle Ages* (Cambridge 2007) 84-85; S. Shahar, *Tussen ideaal en werkelijkheid : vrouwen in de middeleeuwse wereld* (Houten 1986) 191, 150; J. Paviot en J. Verger (ed.), *Guerre, pouvoir et noblesse au Moyen âge* (Parijs 2000) 289-313.

aangeleerd om een goede trouwpartij aan te trekken. Alle vrouwen leerden hoe ze een huishouden moesten runnen. De kloof tussen mannen en vrouwen in educatie vergrootte door de uitsluiting van vrouwen tot universiteiten. Afhankelijk van in welke maatschappelijke klasse een meisje geboren was, ontving zij bepaalde educatie. Meestal was het praktijkgericht op haar toekomstige leven en moesten de vaardigheden haar dan van pas komen. Alle verdere ontwikkeling was uit vrijwillige zelfstudie, ook voor nonnen en vrouwen uit de midden- en hoge klasse. Voor de lagere klasse waren de kansen echter beperkt tot nietbestaand en moesten ze het doen met de kennisoverdracht van hun familie. De intellectuele ontwikkeling van vrouwen werd dus beperkt door haar sociaaleconomische positie.

H2 - De mogelijkheden tot literaire beoefening van laat Middeleeuwse vrouwen in de Nederlanden beïnvloed door hun sociaaleconomische positie

De vrouwelijke auteurs uit de late middeleeuwen en hun bijdrage aan de literaire cultuur van de Nederlanden kunnen alleen begrepen worden met weet van de mogelijkheden en beperkingen van hun tijd. Deze bewegingsruimte hangt samen met hun sociaaleconomische positie. Religieuze vrouwen van adellijke of burgerlijke afkomst domineerde de literatuur, maar er zijn ook een aantal lekenvrouwen onder de middeleeuwse schrijfsters te vinden. De mogelijkheid tot een culturele rol hadden deze vrouwen deels te danken aan de invloeden van andere landen. Om de culturele status hoog te houden, deden de spelers in de Nederlandse schriftcultuur mee met de ontwikkeling die predikte dat vrouwelijke bijdrage aan de literatuur waardevol was en een teken van culturele volwassenheid. Er kwam ruimte voor vrouwelijke auteurs in de Nederlanden.²²

Latijn versus volkstaal

De Nederlanden was meertalig. Zoals overal in Europa was Latijn de taal van de religie, wetenschap en geleerden. De adel had een voorkeur voor Frans en de gewone bevolking sprak Nederlands en Frans in diverse dialecten. Latijn werd vaak als superieur beschouwd tegenover de volkstaal. Door de uitsluiting van vrouwen van theologische scholing en de opkomende universiteiten werden de mogelijkheden om Latijn te leren voor hen nog beperkter. Vrouwen hadden dus beperkte mogelijkheden om de taal te leren, maar schrijfsters waren sowieso lees- en schrijfvaardig in de volkstaal. Vrouwen uit welgestelde families bezaten echter wel Latijnse lees- en schrijfvaardigheden. Zowel mannen als vrouwen schreven dus in het Latijn.²³

Het Middelnederlands onderging een evolutie van een orale naar een geschreven cultuur. Verhalen werden steeds meer opgeschreven en geletterdheid verspreidde zich over meer secties van de samenleving - in plaats van beperkt te blijven tot een elite van geschoolde clerici. Latijn domineerde de literatuur, maar de opkomst van de volkstalige schriftcultuur zorgde in de 12e eeuw voor een tweedeling. Van de literaire tegenstelling tussen de orale traditie en schriftcultuur verschoof het contrast in de late middeleeuwen naar andere aspecten. Latijn en de volkstaal kwamen tegenover elkaar te staan en hierdoor ontstond ook de oppositie tussen man en vrouw. Mannelijke geestelijke en geleerden hielden zich bezig met het superieure Latijn. Doordat zij dit domein domineerde, werden de literaire activiteiten van vrouwen teruggedrongen tot de volkstaal. De mannelijke elite vervaardigde echter, in opdracht van adellijke opdrachtgevers, wel volkstalige literatuur. Toch achtte ze de volkstalige geschreven traditie minder hoog en het werd daardoor toegankelijker voor vrouwelijke religieuzen en lekendichters. Er ontstond door combinatie van theologische,

²² D. Van der Poel en H. Joldersma, 'Women's Writing from the Low Countries 1200-1575' in: L. Van Gemert (red.), *Women's writing from the Low Countries 1200-1875: a bilingual anthology* (Amsterdam 2010) 23, 40; K. Heene, 'Vrouwelijke auteurs in de middeleeuwen: De complexe relatie tussen gender, genre en (literatuur)geschiedenis', *Queeste. Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden* 13 (2006) 113-114; A. Mulder-Bakker en L. McAvoy, *Women and Experience in Later Medieval Writing: Reading the Book of Life* (New York 2009) 3.

²³ Van der Poel en Joldersma, 'Women's Writing from the Low Countries 1200-1575' 24-25, 40; Heene, 'Vrouwelijke auteurs in de middeleeuwen', 113-114; O. Lie, 'Middelnederlandse literatuur vanuit genderperspectief: een verkenning', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde* 117 (2001) 247-250, 258-259; S. Shahar, *Tussen ideaal en werkelijkheid: vrouwen in de middeleeuwse wereld* (Houten 1986) 158-159; J. Ferrante, *Women as image in medieval literature: from the twelfth century to Dante* (New York 1975) 17-18.

natuurwetenschappelijke en sociaal-maatschappelijke factoren een ideologie waarin de vrouw als inferieur werd gezien en haar auteurschap onderhevig was aan geschreven of ongeschreven regels.²⁴

Genres, verspreiding en netwerken

De Latijns geschoolde (klerikale) auteurs hadden ook toegang tot vrijwel alle literaire genres. Vrouwelijke auteurs werden hier wederom in beperkt. Het overgrote deel van hun bijdrage was op religieus gebied. Vrouwen bevonden zich vooral in didactische en mystiek visionaire sferen. Ze schreven vaker in proza dan in verzen. Ze hebben ook enigszins bijgedragen aan de lyriek en romans van de hoofse literatuur. Het merendeel van de vrouwelijke bijdrage aan de Middelnederlandse literatuur was echter religieus van aard.²⁵

Veel van de bijdragen van vrouwelijke auteurs bleven ongepubliceerd. Dit betekent echter niet dat hun werk niet gelezen werd. Er circuleerden grote aantallen manuscripten in de Nederlanden tussen grotere en kleine actieve netwerken. Mensen stuurden elkaar gedichten, kopieerden gedichten die ze ontvingen en verspreidden deze weer verder. Vooral tussen religieuze vrouwen bestonden er sterke en wijdvertakte communicatienetwerken. Deze zorgden voor inspiratie onder vrouwelijke auteurs waardoor bepaalde invloedrijke teksten konden doorwerken in andermans werk. In enkele gevallen werd het werk van een vrouw na haar dood gepubliceerd als tribuut door haar echtgenoot. Daarnaast hing publicatie vooral af van de, vooral geestelijke, connecties van de schrijfster. Bovendien waren veel manuscripten anoniem die wellicht door vrouwen geschreven kunnen zijn geweest. De participatie van vrouwen in de schriftcultuur was dus nog niet zo eenvoudig.²⁶

Welgestelde en adellijke schrijfsters

Wereldlijke adellijke vrouwen ontplooiden graag hun creativiteit op het gebied van literatuur. Aan het Hollandse hof hadden ze vooral veel invloed in de culturele sfeer. Als deze vrouwen niet schreven, fungeerden ze vaak als beschermvrouwen van dichters en schrijvers. Adelvrouwen leverden als bron van inspiratie, als critica en als lezerspubliek ook een bijdrage aan de cultuur. De volkstalige schriftcultuur werd echter gedomineerd door welgestelde of adellijke vrouwen die een religieuze leefwijze hadden gekozen. Dankzij hun scholing en sociaaleconomische positie hadden ze de mogelijkheid zich tot schrijfsters te ontwikkelen. Hun werken waren mystiek of devotieel van aard. Vaak waren lees- en schrijfactiviteiten ook onderdeel van hun dagelijks leven. Het klooster bood educatie, beschikbare schrijfmaterialen en een rustige plek om te schrijven. Werken van kloosternonnen waren ofwel door een auteur geschreven of het resultaat van collectief auteurschap. Naast de sociaaleconomische positie van de sekse en het niveau van geletterdheid speelt de religieuze status van de auteur ook een rol. Het heeft invloed op de vorm en inhoud van het literaire werk. Nonnen waren namelijk niet geheel vrij in hun literaire keuzes. Door de achtergestelde positie van vrouwelijke religieuzen in de kerkelijke hiërarchie, werden ze gecontroleerd door het gevestigde gezag. De vorm en de inhoud van hun geschriften moesten overeenkomen met de officiële kerkleer.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Lie, 'Middelnederlandse literatuur vanuit genderperspectief', 258; H. Pleij, *Het literaire leven in de middeleeuwen* (Culemborg 1984) 14-15; Heene, 'Vrouwelijke auteurs in de middeleeuwen', 113-114; Van der Poel en Joldersma, 'Women's Writing from the Low Countries 1200-1575', 31.

²⁶ Van der Poel en Joldersma, 'Women's Writing from the Low Countries 1200-1575', 49; F. Van Oostrom, *Stemmen op schrift: Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300* (Amsterdam 2006) 450-451; J. Ferrante, *To the glory of her sex: Women's roles in the composition of Medieval texts* (Bloomington 1936) 10; T. Steinberg, *Reading the Middle Ages* (Jefferson 2003) 53-55.

Ze zaten dankzij hun sociaaleconomische positie in een literair keurslijf gevangen en konden zich alleen in een bepaalde richting ontplooiën. Het schrijven over spirituele zaken was ook eigenlijk weggelegd voor mannelijke theologen, die de correcte hogere opleiding hadden gehad. Vrouwen hadden geen geestelijk leiderschap dat hun tekst legitimeerde. Een strategie om autoriteit te claimen was een unieke vorm van kennis te presenteren, zoals direct ontvangen visies van God. Andere vrouwen claimden autoriteit als onderwijzeressen die heilige wijsheid wilden overbrengen aan hun publiek. Anderen legitimeerden hun teksten echter door zich te presenteren als uitverkorenen van God. Op deze manier konden kloosternonnen toch iets toevoegen aan de godsdienstige literatuur.²⁷

De grote vrouwelijke bijdrage aan de religieuze literatuur hing samen met de 12e-eeuwse religieuze hervormingsbewegingen. Door de opkomst van steden, het ontstaan van de bourgeoisie en de toenemende onderwijsmogelijkheden veranderde de sociale omstandigheden. Hierdoor kwamen er religieuze bewegingen die terug wilden naar het geloof van de vroege Christenen. Enorme aantallen vrouwen waren hierin betrokken en wijdden zich aan dit religieuze ideaal. Hier kwamen bijvoorbeeld de begijnen uit voort. Deze leefstijl plaatste vrouwen buiten de traditionele sociale ordeningen. Ze waren niet officieel onder de zorg van een echtgenoot, een priester of een gevestigde kloosterorde. In de zuidelijke Nederlanden ontstond door deze hervormingen ook cisterciënzer vestigingen voor vrouwen. De beoefening van de persoonlijke geestelijkheid door deze hervormingsbewegingen was een vruchtbare basis voor de mystieke literatuur. Er was behoefte aan religieuze teksten in de volkstaal en bovendien was er behoefte aan toegankelijke hedendaagse literatuur dat een eigen religieuze wereld uitdrukte. Genoeg kloosters boden vertalingen aan, maar alleen geestelijke vrouwen voldeden aan de tweede vraag. Ze brachten nieuwe theologische werken in de volkstaal voort. Deze teksten waren bedoeld voor aanhangers die niet geschoold waren in het Latijn, zoals het merendeel van de vrouwen. Het bereikte een heel ander publiek dan de scholastieke theologie. Dit waren mystieke teksten en ze benadrukten een persoonlijke en onbemiddelde relatie met God. Uit de hervormingsbewegingen kwamen de eerste volkstalige schrijfsters voort. Dit zorgde voor een gebied waar vrouwen een onafhankelijke rol konden spelen.²⁸

Een voorbeeld van zo'n mystieke schrijfster was Beatrijs van Nazareth (1200-1268). Ze was priorin van het cisterciënzerinnenklooster van Nazareth bij Lier. Ze was afkomstig van een rijke burgerfamilie voordat ze in het klooster intrad. Als dochter van een rijke Tienense poorter kon ze een gedegen Latijnse opleiding volgen waarbij ze het curriculum van de zeven vrije kunsten doorliep. Ze leerde manuscripten schrijven aan het nabijgelegen klooster van La Ramée en gebruikte deze training later om koorboeken te schrijven voor haar nieuwe huis Maagdendaal. Haar goeude afkomst en religieuze leefwijze legde de basis voor haar geletterdheid. Hierdoor had ze de mogelijkheid te

²⁷ Shahr, *Tussen ideaal en werkelijkheid*, 150-151; Lie, 'Middel nederlandse literatuur vanuit genderperspectief', 258-263; C. Casagrande, 'De vrouw onder toezicht' in: G. Duby en M. Perrot, *Geschiedenis van de vrouw. Middeleeuwen*. (Amsterdam 1991) 71-105; A. Blamires, 'The Limits of Bible Study for Medieval Women' in: L. Smith en J.H.M. Taylor (red.), *Women, the Book and the Godly*. (Cambridge 1995) 1-12; Van der Poel en Joldersma, 'Women's Writing from the Low Countries 1200-1575', 31; Heene, 'Vrouwelijke auteurs in de middeleeuwen', 114, 117; F. Van Oostrom, *Het woord van eer: Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400* (Amsterdam 1987) 34.

²⁸ Van der Poel en Joldersma, 'Women's Writing from the Low Countries 1200-1575', 26-27; P. Ranft, *Women in western intellectual culture, 600-1500* (New York 2002) 91, 100; W. Scheepma, 'Mystical networks in the Middle Ages? on the first women writers in Dutch and their literary contact' in: S. Van Dijk, *'I have heard about you': foreign women's writing crossing the Dutch border: from Sappho to Selma Lagerlöf* (Hilversum 2004) 43, 56; P. Raedts, 'Van Magie en minne: De context van Middel nederlandse religieuze teksten', *Queeste Vol. 13 No. 1* (2006) 12-21.

schrijven en koos om als een soort spreekbuis van God te fungeren. Haar scholing was terug te zien in de structuur en inhoud van haar mystieke verhandeling *Van seven manieren van heiliger minnen*. Ze was belezen in moeilijke theologische onderwerpen, zo noemde ze in haar biografie *Vita Beatrix* de heilige drie-eenheid als voorbeeld. Het doel van haar schrijfsels was om lering en geestelijke begeleiding te bieden. Ze schreef in de volkstaal voor gelijkgezinde vrouwen en haar medezusters die niet in het Latijn geschoold waren. Ze verwoordde haar mystieke inzichten binnen de geaccepteerde structuren van het Christendom en hield zich hiermee netjes aan het literaire keurslijf.²⁹

Een ander voorbeeld is de mystieke dichteres Hadewijch (werkzaam tussen 1240-1260). Ze was vermoedelijk een Antwerpse begijn en leidster van een groep religieuze vrouwen. Ze kwam van een aristocratisch milieu en haar familie was waarschijnlijk van adel. Ze beheerste zowel het Latijn, Frans als het Provençaals. Net als Beatrijs van Nazareth, had ze haar geletterdheid te danken aan de mogelijkheden die haar hoge afkomst en religieuze leefwijze haar bood. Haar werken hadden ook geestelijke lering en begeleiding tot doel. Haar volkstalige werken bestonden uit strofische gedichten, liederen, visioenen en brieven. Ze refereerde in haar teksten naar de ideeën van Latijnse geleerden, hieruit bleek dat ze zeer belezen was. Uit haar mystieke geschriften bleek een minder orthodoxe godbeleving. Hierdoor kreeg ze vaker te maken met conflicten en ergernis van kerkelijke autoriteiten. Ze hield zich niet aan het literaire keurslijf van de kloosternonnen. Ze beschouwde zichzelf echter als een uitverkorene van God. Haar manier van God dienen, via de weg van haar hart, achtte ze beter dan die van theologen die God zochten met hun verstand. Ze ontrok zich aan het gezag van mannelijke geleerden door God als autoriteit van haar schrijven te beschouwen. Het voorbeeld van Hadewijch laat zien dat vrouwen geestelijke autoriteit konden verwerven, maar dat deze ofwel problematisch was of afhankelijk was van uitzonderlijke omstandigheden. De schrijfsters kregen te maken met spanningen tussen het kerkelijke ongenoegen over vrouwelijk gezag en het individuele aandringen van de vrouw zelf om autoriteit te verkrijgen.³⁰

Schrijfsters uit de onder- en middenklasse

Het aantal vrouwelijke auteurs in de onder- en middenklasse was aanzienlijk kleiner. In de arbeidersklasse was er wel sprake van een relatief grotere gelijkheid tussen de seksen. De vrouw had een belangrijke rol in de stedelijke ambachten en kleinhandel. Vrouwenarbeid was in deze klasse geen bijzonder voorrecht, maar doodnormaal. Het bijzondere was echter wel het groot aantal

²⁹ J. van Aelst, 'Naar aanleiding van Gedenk de Minne en de Minne zal u gedenken', *Queeste* 8 (2001) 82; Beatrijs van Nazareth, *Vita Beatrix: de autobiografie van de Z. Beatrijs van Tienen O. Cist., 1200-1268*, Léonce Reypens ed. (Antwerpen 1964) 137; P. Mommaers, *Hadewijch* (Averbode/Kampen 1989) 42-43; F. Willaert, M. Kors en H. Vekeman, 'De betekenis van de Nederlandse en vooral Brabantse mystiek voor de Europese spiritualiteit', *Trajecta: Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholieke leven in de Nederlanden* 1 (1992) 5-10; Lie, 'Middel-Nederlandse literatuur vanuit genderperspectief', 250-251; Van der Poel en Joldersma, 'Women's Writing from the Low Countries 1200-1575', 25-26; W. Scheepsmas, 'The Daring Flight of a Soaring Bird: Beatrice of Nazareth', in: L. Van Gemert, *Women's writing from the Low Countries 1200-1875: a bilingual anthology* (Amsterdam 2010) 71; J. Oliver, 'Worship of the Word: Some Gothic Nonnenbücher in their Devotional Context' in: J. Taylor en L. Smith, *Women and the Book: Assessing the Visual Evidence* (Toronto 1997) 106.

³⁰ Mommaers, *Hadewijch* 19, 39-52, 85-103; Willaert, Kors en Vekeman, 'De betekenis van de Nederlandse en vooral Brabantse mystiek voor de Europese spiritualiteit', 5-10; F. Willaert (ed.), *Hadewijch Visioenen* (Amsterdam 1996) 13-15, 90-91, 160; Lie, 'Middel-Nederlandse literatuur vanuit genderperspectief', 250-251; Van der Poel en Joldersma, 'Women's Writing from the Low Countries 1200-1575', 25, 26, 31-32; B. McGinn (red.), *Meister Eckhart and the Beguine Mystics. Hadewijch of Brabant, Mechthild of Magdeburg, and Marguerite Porete.* (New York 1994) 1-14; E. Petroff, *Body and soul: essays on medieval women and mysticism* (Oxford 1994) 182; D. Van der Poel, 'The Agony and the Ecstasy of divine Love: Hadewijch' in: L. Van Gemert, *Women's writing from the Low Countries 1200-1875: a bilingual anthology* (Amsterdam 2010) 78.

soorten ambachten en beroepen waarin zij werkzaam konden zijn in een stad. Ze hadden meer bewegingsvrijheid. De maatschappelijke positie van de welgestelde burgervrouw was minder gelijk aan de man. Ze waren verantwoordelijk voor het huishouden. Op het gebied van economie en politiek hadden ze niets te zeggen. Ook beroepen zoals stadsfunctionaris, notaris, rechter, advocaat of arts behoorden niet tot hun mogelijkheden. Op maatschappelijk cultureel vlak hadden ze echter meer bewegingsruimte. Ze mochten deelnemen aan het religieuze leven en aan culturele evenementen in de stad. Literaire bijdrages uit de onderklasse waren er niet of nauwelijks, maar de welgestelde burgerstand was wel enigszins gerepresenteerd door vrouwelijke auteurs.³¹

Een voorbeeld hiervan is Anna Bijns (1493-1575), dochter van een Antwerpse kleermaker. Ze was onderwijzeres en dichteres. Haar opleiding is niet bekend, maar haar bezigheden impliceren een behoorlijk erudiet niveau ondanks dat ze uit de middenklasse komt. Ze schreef vooral refreinen. Ze hield zich bezig met zowel geestelijke als wereldlijke onderwerpen. Er verschenen drie refreinenbundels van haar en door vertalingen in het Latijn werd ze bekend. Haar schrijverschap was niet alleen opmerkelijk omdat ze een vrouw was, maar vooral omdat ze niet-geestelijk was. Ze werd beïnvloed door de eigentijdse dichtkunst en hield de actuele literaire ontwikkelingen dan ook bij. Haar refreinen sloten aan bij de stijl van de rederijkers. Dit waren verenigingen van amateurdichters en voordrachtskunstenaars, waar vrouwen niet bij mochten. Haar niveau van geletterdheid en dichtkunst was gelijk aan die van mannelijke auteurs. Doordat ze echter een wereldlijke carrière had, konden haar gedichten slechts gepubliceerd worden dankzij haar contacten met de minderbroeders en haar antireformatorische opvattingen. Haar bekendheid als schrijfster was, net als haar vrouwelijke collega's, dus nog steeds afhankelijk van de kerkelijke autoriteiten.³²

Conclusie

De mogelijkheden tot literaire beoefening van laat Middeleeuwse vrouwen in de Nederlanden werden bepaald door allerlei sociaaleconomische factoren. Deze aspecten waren onlosmakelijk verbonden met de heersende machtsstructuren. Voornamelijk de sociaaleconomische positie van een vrouw en de heersende normen en waarden over de verhoudingen tussen de seksen bepalen de literaire carrière. Ontwikkelingen zoals de opkomst van de volkstalige schriftcultuur en de geestelijke en mannelijke dominantie van de literatuur speelden ook een rol. In de 12e eeuw gingen mannelijke auteurs de Latijnse literatuur domineren waardoor de nieuwe volkstalige schriftcultuur toegankelijk werd voor vrouwelijke schrijfsters. Vrouwen waren echter beperkt qua genres. Mystieke schrijfsters, voortgekomen uit de hervormingsbeweging, waren de eerste vrouwelijke auteurs die in de volkstal schreven. Kloosternonnen waren beperkt in hun schrijven door het literaire keurslijf dat het gevestigde geestelijke gezag hen oplegde. Vrouwen konden echter met veel moeite wel enige geestelijke autoriteit verwerven. Literaire bijdrages uit de onderklasse waren er niet of nauwelijks. Uit de welgestelde burgerstand kwam bijvoorbeeld wel Anna Bijns voort, die uitzonderlijk was als niet-geestelijke schrijfster. Voornamelijk welgestelde of adellijke vrouwen die een religieuze leefwijze hadden gekozen, zoals Beatrijs van Nazareth en Hadewijch, hadden dankzij hun scholing en sociaaleconomische positie de mogelijkheid om bij te dragen aan de volkstalige schriftcultuur. Vrouwelijke auteurs verspreidde hun werken door vrouwelijke netwerken of, met de juiste

³¹ Shahar, *Tussen ideaal en werkelijkheid*, 191-193; E. Power, *Medieval Women* (Cambridge 1975) 53-76.

³² Lie, 'Middel nederlandse literatuur vanuit genderperspectief', 257-258; K. Aercke, 'Word as Weapon in a Holy Mission: Anna Bijns' in: L. Van Gemert, *Women's writing from the Low Countries 1200-1875: a bilingual anthology* (Amsterdam 2010) 160.

connecties, door publicatie. Uiteindelijk bleef het echter ongewoon en gewaagd voor vrouwen om bij te dragen aan de literatuur.³³

³³ Lie, 'MiddelNederlandse literatuur vanuit genderperspectief', 258-263; W. Scheepsma, 'Mystical networks in the Middle Ages? on the first women writers in Dutch and their literary contact' in: S. Van Dijk, '*I have heard about you!*: foreign women's writing crossing the Dutch border: from Sappho to Selma Lagerlöf' (Hilversum 2004) 57-58.

Conclusie

Hoe werd de bijdrage aan de literatuur van de laat middeleeuwse vrouw in de Nederlanden beïnvloed door haar sociaaleconomische positie (1250-1500)?

In deze scriptie is de invloed van de sociaaleconomische positie op de bijdrage aan de literatuur van de laat middeleeuwse vrouw in de Nederlanden onderzocht. De vrouw had een achtergestelde sociaaleconomische positie in de samenleving. Ze was onderworpen aan de vrouwonvriendelijke normen en waarden van de heersende machtsstructuur. Als we per klasse kijken, hadden vrouwen uit de laagste klassen de minste mogelijkheden om aan de literatuur bij te dragen. Ze hadden weinig tot geen kans op onderwijs. Als ze een opleiding volgde was het om een ambacht te leren. Er was dan ook vrijwel geen literaire bijdrage door de lagere klassen. Vrouwen uit de welgestelde middenklasse en hoge klasse hadden veel meer opties. Doordat zij fatsoenlijk onderwijs konden volgen, verworven zij lees- en schrijfvaardigheden in de volkstaal en eventueel het Latijn. Voor verdere ontwikkeling waren ze op zelfstudie aangewezen. De educatie van vrouwen werd dus beperkt door hun afkomst. Deze intellectuele vorming had directe invloed op de mogelijkheid die ze hadden om bij te dragen aan de literatuur. Naast het hebben van de benodigde vaardigheden werden ze echter wederom beperkt door hun sociaaleconomische positie. Slechts vrouwen uit de welgestelde burger- of adelklasse konden gaan schrijven. Hoewel de volkstalige schriftcultuur toegankelijk werd voor hen, waren ze alsnog beperkt in hun genrekeuze. Met een wereldlijk beroep was schrijfster worden ook moeilijker aangezien het hun vaak aan de juiste connecties ontbrak. Een uitzondering hierop was Anna Bijns. Religieuze vrouwen domineerde echter de vrouwelijke literaire bijdrage. Ze hadden meer mogelijkheden door hun welgestelde afkomst, hun educatieve achtergrond en hun status. Vooral mystieke schrijfsters, uit de hervormingsbeweging, bereikten veel mensen door middel van uitwisseling in vrouwelijke netwerken en eventuele publicatie dankzij (geestelijke) connecties. Beatrijs van Nazareth en Hadewijch zijn voorbeelden van auteurs die religieuze werken toevoegden aan de volkstalige schriftcultuur. Nonnen werden beperkt doordat ze aan de regels van het gevestigde kerkgezag moesten voldoen, maar desalniettemin konden ze literatuur voortbrengen. Ze moesten vervolgens weer geestelijke autoriteit verwerven om te kunnen concurreren met de theologische teksten van geleerde mannen. Het was dus niet makkelijk voor vrouwen om hun werken te verspreiden. Allerlei maatschappelijke factoren bepaalden de opties van de vrouw. Hun algemene achtergestelde plaats in de maatschappij en de heersende conventionele norm gaf hen al minder kansen tot schrijverschap. De klasse waarin ze geboren werd bepaalde haar educatie en beroepsmogelijkheden. Deze aspecten bepaalden vervolgens weer haar status en connecties. Al deze sociaaleconomische elementen hadden invloed op de mogelijkheid om literair bij te dragen als vrouw en in hoeverre ze hun werk konden verspreiden.

Literatuurlijst

Literatuur

- Van Aelst J., 'Naar aanleiding van Gedenk de Minne en de Minne zal u gedenken', *Queeste* 8 (2001).
- Aерcke K., 'Word as Weapon in a Holy Mission: Anna Bijns' in: L. Van Gemert, *Women's writing from the Low Countries 1200-1875: a bilingual anthology* (Amsterdam 2010).
- Amt E., *Women's Lives in Medieval Europe: A Sourcebook* (Londen 2009).
- Bakker N., Noordman J. en Rietveld-van Wingerden M., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland* (Assen 2010).
- Blamires A., 'The Limits of Bible Study for Medieval Women' in: L. Smith en J.H.M. Taylor (red.), *Women, the Book and the Godly*. (Cambridge 1995).
- Casagrande C., 'De vrouw onder toezicht' in: Duby G. en Perrot M., *Geschiedenis van de vrouw. Middeleeuwen*. (Amsterdam 1991).
- Demyttenaere A., 'Wat weet men over vrouwen? De vrouwen in de duistere middeleeuwen', in: M. Mostert e.a. (ed.), *Vrouw, familie en macht: Bronnen over vrouwen in de Middeleeuwen* (Hilversum 1990).
- Dinshaw C. en Wallace D. (ed.), *The Cambridge companion to medieval women's writing* (Cambridge 2003).
- Ferrante J., *To the glory of her sex: Women's roles in the composition of Medieval texts* (Bloomington 1936).
- Ferrante J., *Women as image in medieval literature: from the twelfth century to Dante* (New York 1975).
- Van Gemert L. en Joldserma H., 'Conclusion' in: Van Gemert L., *Women's writing from the Low Countries 1200-1875: a bilingual anthology* (Amsterdam 2010).
- Green D., *Women readers in the Middle Ages* (Cambridge 2007).
- Heene K., 'Vrouwelijke auteurs in de middeleeuwen: De complexe relatie tussen gender, genre en (literatuur)geschiedenis', *Queeste. Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden* 13 (2006).
- Larrington C., *Women and writing in medieval Europe: a sourcebook* (London 1995).
- Lawrence-Mathers A. en Hardman P. (red.), *Women and writing, c.1340-c.1650: the domestication of print culture* (York 2010).
- Lie O., 'Middel nederlandse literatuur vanuit genderperspectief: een verkenning', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde* 117 (2001).
- McGinn B. (red.), *Meister Eckhart and the Beguine Mystics. Hadewijch of Brabant, Mechthild of Magdeburg, and Marguerite Porete.* (New York 1994).
- Mommaers P., *Hadewijch* (Averbode/Kampen 1989).
- Mulder-Bakker A., *Women and experience in later medieval writing: reading the book of life* (Basingstoke 2009).
- Oliver J., 'Worship of the Word: Some Gothic Nonnenbücher in their Devotional Context' in: J. Taylor en L. Smith, *Women and the Book: Assessing the Visual Evidence* (Toronto 1997).
- Van Oostrom F., *Het woord van eer: Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400* (Amsterdam 1987).
- Van Oostrom F., *Stemmen op schrift: Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300* (Amsterdam 2006).

- Paviot J. en Verger J. (ed.), *Guerre, pouvoir et noblesse au Moyen âge* (Parijs 2000).
- Petroff E., *Body and soul: essays on medieval women and mysticism* (Oxford 1994).
- Pleij H., *Het literaire leven in de middeleeuwen* (Culemborg 1984).
- Pleij H., *Komt Een Vrouwetje Bij De Drukker: Over Gezichtsveranderingen Van De Literatuur Uit De Late Middeleeuwen* (Amsterdam 2008).
- Van der Poel D., 'Vrouwelijke auteurs in de Middelnederlandse letterkunde', *Nederlandse letterkunde vol. 2* (1997).
- Van der Poel D. en Joldersma H., 'Women's Writing from the Low Countries 1200-1575' in: L. Van Gemert (red.), *Women's writing from the Low Countries 1200-1875: a bilingual anthology* (Amsterdam 2010).
- Van der Poel D., 'The Agony and the Ecstasy of divine Love: Hadewijch' in: L. Van Gemert, *Women's writing from the Low Countries 1200-1875: a bilingual anthology* (Amsterdam 2010).
- Post R., *Scholen en onderwijs in Nederland gedurende de Middeleeuwen* (Utrecht 1954).
- Post R., *Kerkgeschiedenis van Nederland in de middeleeuwen Deel 2* (Utrecht-Antwerpen 1957).
- Power E., *Medieval women* (Cambridge 1975).
- Raedts P., 'Van Magie en minne: De context van Middelnederlandse religieuze teksten', *Queeste Vol. 13 No. 1* (2006).
- Ranft P., *Women in western intellectual culture, 600-1500* (New York 2002).
- Schaus M., *Women and Gender in Medieval Europe: An Encyclopedia* (New York 2006).
- Scheepsma W., 'Mystical networks in the Middle Ages? on the first women writers in Dutch and their literary contact' in: S. Van Dijk, *'I have heard about you': foreign women's writing crossing the Dutch border: from Sappho to Selma Lagerlöf* (Hilversum 2004).
- Scheepsma W., 'The Daring Flight of a Soaring Bird: Beatrice of Nazareth', in: L. Van Gemert, *Women's writing from the Low Countries 1200-1875: a bilingual anthology* (Amsterdam 2010).
- Shahar S., *The Fourth Estate: A history of Women in the Middle Ages* (Londen en New York 1983).
- Shahar S., *Tussen ideaal en werkelijkheid : vrouwen in de middeleeuwse wereld* (Houten 1986).
- Steinberg T., *Reading the Middle Ages* (Jefferson 2003).
- Stuij R., *Scholing in de middeleeuwen* (Hilversum 1995).
- Ward J., *Women in Medieval Europe 1200-1500* (Edinburgh 2002).
- Willaert F., Kors M. en Vekeman H., 'De betekenis van de Nederlandse en vooral Brabantse mystiek voor de Europese spiritualiteit', *Trajecta: Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholieke leven in de Nederlanden 1* (1992).
- Willaert F. (ed.), *Hadewijch Visioenen* (Amsterdam 1996).

Bronnen

- Anna Bijns, *'t Is al vrouwenwerk: refrainen van Anna Bijns*, Herman Pleij en Elidius Klaas Grootes ed. (Amsterdam 1987).
- Beatrijs van Nazareth, *Vita Beatricis: de autobiografie van de Z. Beatrijs van Tienen O. Cist., 1200-1268*, Léonce Reypens ed. (Antwerpen 1964).
- Beatrijs van Nazareth, *Van seuen manieren van heileger minnen*, Jo Heymans en Jacques Tersteeg ed. (Nijmegen 1983).
- Hadewijch, *Hadewijch: the complete works*, Columba Hart ed. (London 1981).
- Johannes Müller, *Vor- und Frühreformatorische Schulordnungen und Schulverträge in deutscher und niederländischer Sprache I: Schulordnungen und Schulverträge aus den Jahren 1296-1505* (Zschopau 1885-1886).